

УДК 364.4:347.63]-043.86

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

Наталія ЛЕВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

Бібліографічний опис статті: Левченко, Н. (2022). Феномен відповідального батьківства як об'єкта соціальної роботи. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 37–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

ФЕНОМЕН ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті визначено важливість батьківства в розвитку дитини. Узагальнено напрацювання дослідників, які займаються вивченням проблематики соціально-педагогічної та психологічної роботи із сім'ями, формування усвідомленого батьківства і материнства та батьківської компетентності; зауважено, що проблемою репродуктивної праці, розподілу батьківських обов'язків та поєднання професійної зайнятості й материнства займаються закордонні дослідники; батьківства в контексті шлюбно-сімейних відносин; політика держави щодо материнства та батьківства. Проаналізовано різні визначення поняття «відповідальне батьківство», «батьківство», «усвідомлене батьківство» у законодавчих документах та працях дослідників проблеми; розкрито особливості відповідального батьківства; визначено основні засади відповідального батьківства.

Мета статті – проаналізувати феномен відповідального батьківства як об'єкта соціальної роботи. У дослідженні використано методи, аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Згідно із ст. 51 Конституції України, «сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою», в у статті 50 «Право на батьківство» Сімейного кодексу України зазначено, що «чоловік має право на батьківство». Отже, щасливе дитинство, материнство, батьківство є основою успішної, благополучної, здорової сім'ї. Батьківство здебільшого розуміється дослідниками як особистісне утворення – виховання дітей та комплекс почуттів.

Визначено, що відповідальне батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини не тільки від народження, й упродовж усього періоду розвитку дитини; відповідальність батька за свою репродуктивну, батьківську поведінку, за життя і виховання дитини з дотриманням чинних нормативно-правових актів.

Ключові слова: батьківство, відповідальне батьківство, соціальна робота, молодіжна політика, усвідомлене батьківство.

Nataliia LEVCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

To cite this article: Levchenko, N. (2022). Fenomen vidpovidalnoho batkivstva yak obiekta sotsialnoi roboty [Responsible parenthood phenomenon as an object of social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 37–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

RESPONSIBLE PARENTHOOD PHENOMENON AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK

The article defines the importance of parenthood in the development of a child. The work of researchers studying the problems of socio-pedagogical and psychological work with families, the formation of conscious parenthood and motherhood, and parental competence is summarized; it is noted that foreign researchers deal with the problem of reproductive work, the distribution of parental responsibilities and the combination of professional employment

and motherhood; parenthood in the context of marital and family relationships; state policy regarding motherhood and fatherhood. Various definitions of the concept of «responsible parenthood», «parenthood», «conscious parenthood» in legislative documents and works of researchers on the issues were analyzed; features of responsible parenting are disclosed; the main principles of the responsible state are defined.

The purpose of the article is to analyze the phenomenon of responsible parenthood as an object of social work. The research methods used are analysis, comparison, and generalization of scientific sources on the investigated problem.

According to Art. 51 of the Constitution of Ukraine, «family, childhood, motherhood and parenthood are protected by the state», in Article 50 «Right to parentage» of the Family Code of Ukraine it is stated that «a man has the right to parentage». So, a happy childhood, motherhood, and parenthood are the basis of a successful, prosperous, healthy family. Parenthood is mostly understood by researchers as a personal education – raising children and a complex of feelings.

It was determined that responsible parenthood is the socio-legal status of a man registered as the father of a child not only from birth, but throughout the entire period of the child's development; the responsibility of the father for his reproductive and parental behavior, for the life and upbringing of the child in compliance with the current legal acts.

Key words: parenthood, responsible parenthood, social work, youth policy, conscious parenthood.

Вступ. Соціальні, економічні та політичні зміни впливають на всі сфери життя людини – від дитини до дорослого. Сім'я – важливий інститут розвитку сучасної особистості. Відповідно до нормативно-правових актів в Україні сімейне виховання визначено пріоритетним на державному рівні. У Сімейному кодексі України сім'ї названо провідним інститутом соціалізації дитини, гарантом її гармонійного розвитку й задоволення потреб. Статтями 49, 50 цього документа до особистих немайнових прав подружжя захищено право на материнство та право на батьківство, чим передбачено, що дружина має право на материнство, а чоловік має право на батьківство.

Згідно із ст. 51 Конституції України, «сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою» (Конституція України). Материнство та батьківство є важливим етапом становлення та розвитку дитини в сім'ї.

Формулювання цілей статті. Мета – проаналізувати феномен відповідального батьківства як об'єкта соціальної роботи.

Матеріали та методи дослідження: у дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Фактичні наукові дослідження та аналіз проблем. Аналіз психологічних, соціальних та педагогічних джерел свідчить, що в сучасних наукових працях приділено значну увагу окремим напрямкам наукових досліджень соціально-педагогічної та психологічної роботи із сім'ями (С. Бадора, Г. Бевз, Г. Іващенко, Н. Комарова, Д. Мажец, С. Найдюнова, І. Пеша), формуванню усвідомленого батьківства і материнства, батьківської компетентності (Т. Алексєнко, І. Братусь, З. Зайцева, Р. Овчарова, Г. Радчук); проблема репродуктивної праці,

розподілу батьківських обов'язків та особливості поєднання професійної зайнятості й материнства вивчають закордонні дослідники О. Ісупова, А. Темкіна, Ж. Чернова та ін., проблему батьківства у контексті шлюбно-сімейних відносин – Т. Гурко, політику держави щодо материнства та батьківства – Ж. Чернова, Т. Щурко. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя набули висвітлення в працях О. Кізь, Т. Демидової, А. Денисенко, Л. Яценко, Н. Гусак, Л. Долинської, А. Бондарчук.

Виклад основних матеріалів. Більшість науковців, зокрема Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Ж. Петрович та ін., поняття «відповідальне батьківство» розглядають як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. Відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи. Компонентами відповідального батьківства є ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки і сподівання; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стилі сімейного виховання тощо (Повалій, 2015).

З позицій соціальної педагогіки О. Безпалько та Г. Лактіонова під батьківством розуміють процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей (Безпалько, 2003).

В. Кравець, зауважує, що батьківство – «це повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей» (Кравець, 2003).

На думку І. Трубавіної, сім'я проходить етапи розвитку, на кожному з яких є свої завдання розвитку і проблеми життєдіяльності, які їй потрібно навчитися вирішувати. Отже, батьки повинні знати про кризи, які її очікують у зв'язку з появою дітей, сімейним життям і вихованням на кожному етапі, володіти життєвими вміннями і батьківською компетентністю для успішного подолання криз розвитку, криз дитячого віку і сімейних труднощів. Саме це і буде відповідальним батьківством – як правильно любити дитину в благополучній сім'ї (Трубавіна, 2013).

У статті 50 «Право на батьківство» Сімейного кодексу України зазначено, що «чоловік має право на батьківство. Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди (Сімейний кодекс України).

У «Великій українській енциклопедії» подано таке визначення поняття: «Батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини; факт походження дитини від певного чоловіка (батька)» (Велика українська енциклопедія).

Тлумачення слова «батьківство» подає і словник української мови зазначено, зокрема «Батьківство – спорідненість по крові між батьком і його дитиною» (Словник української мови).

У науковій літературі визначають природне та юридичне батьківство. «Природне батьківство – це кровна спорідненість між батьком і його дитиною. З моменту зачаття та до народження дитини під батьківством розуміють соціальний стан чоловіка, а з моменту народження – факт походження дитини від певного чоловіка, який ґрунтується на кровній спорідненості між батьком і дитиною та юридично посвідчений актом записом про народження дитини в органах державної реєстрації актів громадянського стану» (Велика українська енциклопедія).

«Юридичне батьківство – реалізоване право чоловіка на усиновлення дитини, яка не має з ним кровної спорідненості. Усиновлена дитина отримує ті самі права, що й біологічна дитина» (Велика українська енциклопедія).

«Батьківство – соціально-культурний феномен. Роль батька визначається типом панівної культури та цінностей, рівнем розвитку соціуму, гендерними стереотипами. Батьківство – інтегральна категорія, якою позначають залучення матері та батька до процесу виховання дитини, реалізацію ними батьківських функцій: виховної, соціально-економічної, доглядової, комунікативної, рекреативної, психологічного захисту тощо» (Велика українська енциклопедія).

На думку Л. Слюсар батьківство в сучасній сім'ї в кількісному вимірі відповідає потребам сучасного режиму відтворення населення, у якісному – потребам формування особистості, яка відповідає запитам навколишнього соціуму (Слюсар, 2017). Вона вважає, що сучасне суспільство характеризується значним різноманіттям форм і типів сім'ї, що часто визначають як плюралізацію форм сім'ї, адже поглиблення нуклеаризації (дорослі діти відокремлюються від батьків ще до створення власної сім'ї) поєднується з поширенням нових форм організації сімейного життя (new household forms) – однобатьківські сім'ї, реструктуровані сім'ї, офіційно незареєстровані шлюбні пари, транснаціональні сім'ї, об'єднання осіб, які не є родичами, тощо. Зростає ймовірність розпаду сім'ї внаслідок розлучення подружжя та утворення нової сім'ї в разі повторного шлюбу. Різноманіття типів сімей із дітьми формує відмінності в умовах розвитку дитини, особливості в системі відносин батьки – діти, тобто є основою плюралізації форм батьківства в сучасному світі. Національні традиції, особливості історичного розвитку країни впливають на форми сімейних об'єднань, гендерні ролі в сім'ї, систему лідерства, стиль спілкування батьків і дітей, однак збільшення різноманіття форм батьківства спостерігається у всіх країнах західної цивілізації (Слюсар, 2017).

М. Волошенко зауважує, що для молоді батьківство – це справді складний соціально-психологічний феномен, на формування якого впливає ряд чинників, а готовність до батьківства відбувається протягом довгого часу, особливе значення в цьому процесі має емоційний, психічний та фізичний стан батьків (Волошенко, 2021).

«Усвідомлене батьківство – це взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, з іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного, гармонійного особистісного

і соціального розвитку дитини на всіх етапах її життя» (Відповідальне батьківство).

На думку І. Звереві усвідомлене батьківство є соціально-психологічним феноменом, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості (Зверева, 2006).

В. Думанська зауважує, що батьківство – це більше біологічне та соціальне явище, та відповідальне батьківство – вияв індивідуальної та соціальної відповідальності, адже сам факт наявності дітей не означає, що батьки відповідально виконують свої батьківські функції. Компонент відповідальності в батьківстві має дуалістичний характер: з одного боку, батьки відповідальні перед суспільством за виховання його нових членів, з іншого – це вияв особистої соціальної відповідальності (Думанська, 2015).

Авторка визначила, що відповідальне батьківство – це платформа, на основі якої формуються виражена потреба в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя. Це багатогранне явище, яке розкривається через етичний, правовий, соціальний та економічний виміри та є синтезом відповідальної репродуктивної та вітальної поведінки, відповідального ставлення до вагітності та пологів, відповідального виховання дітей та регулярних позитивних комунікацій у родині (Думанська, 2015).

Основною складовою відповідального батьківства є комунікативна (регулярне спілкування з дитиною, адже потрібно бути в курсі того, що відбувається в житті дитини, які в неї інтереси, чому більше надає перевагу), емоційна (потрібно не лише слухати дитину і говорити на важливі теми, а й бути порадиниками, помічниками, давати їй можливість обговорювати проблеми та ділитись своїми враженнями), нормативна (батькам потрібно виступати в ролі експерта, який має певний досвід, це означає, що дитину потрібно вчити дотримуватись правил, які закладені в суспільстві), економічна (потрібно мати можливість забезпечувати та оплачувати навчання дитини, охорона здоров'я – дитини дуже важливо) складові (Відповідальне батьківство).

Основні засади відповідального батьківства – це любити свою дитину; приймати дитину такою, якою вона є; вірити та довіряти своїй дитині; постійно вивчати особистість дитини, не думати, що Ви все про неї знаєте; показувати дитині, що вона є для Вас важливою; давати зрозуміти дитині, що її справи є важливими для Вас; приділяти увагу формуванню вольових рис, привчати дитину до праці, напруги й виконання необхідних справ, навіть тоді, коли це не дуже приємно; допомагати дитині виконати те, чого вона ще не вміє; дозволяти дитині робити свій вибір, приймати власне рішення; у разі конфліктів, засуджувати не саму дитину, а її вчинок; прислухатися до думки дитини; бути ввічливими з дитиною; проводити разом із дитиною вільний час; допомагати дитині розвивати її здібності; піклуватися про її безпеку й забезпечувати основні життєві потреби дитини (Відповідальне батьківство).

Л. Слюсар зазначає, що закономірним наслідком сучасних трансформацій сім'ї та шлюбу є плюралізація форм батьківства. Сім'ї, у яких форма виконання батьківських функцій якісно змінена через особливості структури сім'ї, є поширеними і зменшення їх кількості в найближчі десятиліття не прогнозується, що повинно бути враховано при визначенні напрямів та інструментів сімейної політики. Не можна заперечувати важливість вирішення економічних проблем сімей із дітьми, а необхідно звернути увагу на психологічні, педагогічні проблеми, складності у вихованні, ризик виникнення конфліктних ситуацій. Ці сім'ї (насамперед однобатьківські, реструктуровані, транснаціональні) потребують не тільки матеріальної підтримки, й допомоги психологів, педагогів шляхом направлення і поширення відповідних рекомендацій, консультування тощо. Розв'язання проблем сім'ї та батьківства в Україні потребує не тільки значного економічного прогресу українського суспільства, й змін у системі цінностей і поглядів, осучаснення наявних сімейних практик та гендерної взаємодії у виконанні батьківських ролей (Слюсар, 2017).

І. Курило зауважує, що протягом новітньої соціально-демографічної історії визнання суспільної значущості батьківських функцій, цінності батьківства (а надто – материнства) змінювалось відповідно до динаміки цінності дитини (дітей), зростало прямо пропорційно

підвищенню ролі людського капіталу й значення ранніх вкладень у нього та при цьому знаходилось в «обернено пропорційній залежності» від динаміки частоти дітонародження. У цілому ж підвищення демографічної ефективності відтворення населення, з одного боку, та зростання вимог до якості людського капіталу й необхідність вкладень у нього з дитинства, з іншого, істотно вплинули на розвиток інституту батьківства, зумовили появу нової його філософії – «відповідального батьківства», а відтак і поширення відповідних соціальних практик, яке відбувається, однак, доволі нерівномірно й не завжди послідовно (Курило, 2016).

І. Трубавіна, здійснивши порівняльний аналіз понять «усвідомлене батьківство» та «відповідальне батьківство», визначила спільне та відмінне між ними. Авторка вважає, що формування батьківства є актуальною проблемою педагогічної теорії та практики. Батьківство може бути усвідомленим і обов'язково при цьому відповідальним, тобто усвідомлене батьківство є ширшим поняттям, оскільки включає в себе відповідальне. Усвідомлене батьківство – це також сімейні цінності, ролі, особливі знання, життєві і батьківські вміння. Відповідальне батьківство передбачає відповідальність батьків за свою репродуктивну, батьківську поведінку, за життя і виховання дитини тощо. Відповідальне батьківство тільки з умінням любити дитину стає усвідомленим, але воно є першоосновою для формування усвідомленого батьківства – засвоєння нових знань, цінностей, умінь тощо (Трубавіна, 2013).

На думку Л. Повалій, майбутні батьки мають бути відповідальними за народження дитини, якщо вона вже має народитись. Покладатись

у цьому лише на материнський інстинкт як найважливішу складову психологічної готовності до материнства є недоречним, оскільки серйозним контраргументом існування материнського інстинкту сьогодні є факти материнського терору відносно своїх дітей, який подекуди набуває масштабів національної катастрофи. Щорічно в Україні від рук матерів гине сотні дітей. Красномовними аргументами проти вродженого материнського інстинкту є зростання кількості жінок, що відмовляються ще в пологовому будинку від новонародженої дитини, а також збільшення кількості абортів. Тому молоді люди повинні мати чітке уявлення про відповідальну і безвідповідальну поведінку батьків, знати нормативні документи про права дитини, уміти оцінювати себе як батька чи матір крізь призму відповідальності, здійснювати контроль своєї поведінки з точки зору відповідальності (Повалій, 2015).

Отже, відповідальне батьківство це не тільки відповідальність матері, а й повна відповідальність батька за дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши педагогічні, психологічні, соціальні, економічні наукові та інші джерела, робимо висновок, що відповідальне батьківство – це соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини не тільки від народження, але впродовж усього періоду розвитку дитини; відповідальність батька за свою репродуктивну, батьківську поведінку, за життя і виховання дитини з дотриманням чинних нормативно-правових актів.

Перспективними є дослідження особливостей формування відповідального батьківства в молоді в межах діяльності молодіжних, реабілітаційних центрів та медичних установ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Відомості Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). № 30.
2. Сімейний кодекс України. № 2947-III. від 10.01.2002 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T022947?an=1275>
3. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
4. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/batjkivstvo>
5. Відповідальне батьківство – запорука щастя дитини. Солонянська селищна рада «Центр надання соціальних послуг» (19.10.2021). Офіційний сайт Солонянської громади Дніпропетровської області. URL: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/news/1634646187/>
6. Думанська В. П. (2015), Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. № 3(25). С. 75–86. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/25/5.pdf>
7. Слюсар Л. І. (2017), Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризики та шляхи їх мінімізації. *Демографія та соціальна економіка*. № 3(31). С. 25–36. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/31/2.pdf>

8. Слюсар Л. І. (2016), Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. № 2(27). С. 26–38. doi: <https://doi.org/10.15-407/dse2016.02.026>
9. Курило І. О. (2016), Батьківство у демографічному контексті: методологічні засади дослідження та деякі тенденції розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. № 3(28). С. 11–22.
10. Безпалько О. В. (2003), Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера [заг. ред. Г. М. Лактіонової]. Київ : Науковий світ. 107 с.
11. Кравець В. П. (2003), Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура. 416 с.
12. Трубавіна І. М. (2013), Усвідомлене і відповідальне батьківство: спільне і відмінне. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 13(272), Ч. IV. С. 96–101.
13. Зверєва І. Д. (2006). Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / упоряд.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверєва, Н. Ю. Шевченко ; заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Науковий світ. 156 с.
14. Повалій Л. В. (2015). Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності. *Молодий вчений*. № 2(17). 2015. С. 295–298.
15. Тюття О. (2013). Материнство-батьківство як соціальний феномен. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 1. С. 80–84.
16. Волошенко М. (2021). Уявлення молоді про відповідальне батьківство. *Людознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 13(45). С. 16–20. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.2>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. (zi zminamy). № 30. [in Ukrainian].
2. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. № 2947-III. vid 10.01.2002 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T022947?an=1275> [in Ukrainian].
3. Velyka ukrainska entsyklopediia. [Great Ukrainian encyclopedia]. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> [in Ukrainian].
4. Slovyk ukrainskoi movy. [Dictionary of the Ukrainian language]. URL: <http://sum.in.ua/s/batjkivstvo> [in Ukrainian].
5. Vidpovidalne batkivstvo – zaporuka shchastia dytyny. Solonianska selyshchna rada «Tsentri nadannia sotsialnykh posluh» (19.10.2021). Ofitsiinyi sait Solonianskoi hromady Dnipropetrovskoi oblasti. [Responsible parenting is the key to a child's happiness. Solonyansk settlement council «Center for the provision of social services» (October 19, 2021). The official website of the Solonya community of the Dnipropetrovsk region]. URL: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/news/1634646187/> [in Ukrainian].
6. Dumanska V. P. (2015), Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Responsible parenthood: theoretical aspect. *Demography and social economy*], № 3 (25). S. 75–86. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/25/5.pdf> [in Ukrainian].
7. Sliusar L. I. (2017), Spetsyfika batkivstva u simiakh riznykh typiv: problemy, ryzyky ta shliakhy yikh minimizatsii. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [The specifics of parenting in families of different types: problems, risks and ways to minimize them. *Demography and social economy*], № 3 (31). S. 25–36. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/31/2.pdf> [in Ukrainian].
8. Sliusar L. I. (2016), Batkivstvo u systemi vidnosyn instytutu simi: suchasni transformatsii, yikh prychny ta naslidky. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Parenthood in the system of relations of the family institution: modern transformations, their causes and consequences. *Demography and social economy*]. № 2(27). S. 26–38. doi: <https://doi.org/10.15-407/dse2016.02.026> [in Ukrainian].
9. Kurylo I. O. (2016), Batkivstvo u demohrafichnomu konteksti: metodolohichni zasady doslidzhennia ta deiaki tendentsii rozvytku. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Parenthood in the demographic context: methodological principles of research and some development trends. *Demography and social economy*], № 3 (28). S. 11–22. [in Ukrainian].
10. Bezpalko O. V. (2003), Usvidomlene batkivstvo yak umova povnotsinnoho rozvytku dytyny: Metod. materialy dlia trenera [Conscious parenting as a condition for the full development of a child: Method. materials for the trainer]. [zah. red. H. M. Laktionovoi]. Kyiv: Naukovyi svit. 107 s. [in Ukrainian].
11. Kravets V. P. (2003), Genderna pedahohika : navch. posib. [Gender pedagogy: education. manual]. Ternopil : Dzhura. 416 s. [in Ukrainian].
12. Trubavina I. M. (2013), Usvidomlene i vidpovidalne batkivstvo: spilne i vidminne. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* [Conscious and responsible parenthood: common and different. *Bulletin of Taras Shevchenko LNU*], № 13 (272), Ch. IV. S. 96–101. [in Ukrainian].
13. Zvierieva I. D. (2006), Osnovy batkivskoi kompetentnosti: navch. posib. [Basics of parental competence: education. manual]. Uporiad.: T. H. Veretenko, I. D. Zvierieva, N. Yu. Shevchenko. [zah. red. I. D. Zvierievoi]. Kyiv : Naukovyi svit. 156 s. [in Ukrainian].

14. Povalii L. V. (2015), Formuvannia u starshoklasnykiv vidpovidalnoho batkivstva yak simeinoi tsinnosti. *Molodyi vchenyi* [Formation of responsible parenthood as a family value in high school students. *A young scientist*], № 2(17), 2015. S. 295–298. [in Ukrainian].
15. Tiuptia O. (2013), Maternstvo-batkivstvo yak sotsialnyi fenomen. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia. Pedagogika. Sotsialna robota* [Motherhood-parenthood as a social phenomenon. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Psychology. Pedagogy. Social work*], Vyp. 1. S. 80–84. [in Ukrainian].
16. Voloshenko, M. (2021), Uivlennia molodi pro vidpovidalne batkivstvo. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedagogika»* [Young people's perception of responsible parenthood. *Humanities studies. «Pedagogy» series*], 13(45). S. 16–20. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.2> [in Ukrainian].